

ŞƏRQŞÜNASLIQ**UOT 82; 82:316.3****İSLAMIN GÜRCÜSTANDA YAYILMASINA QONŞU XALQLARIN
VƏ TƏRİQƏT ƏDƏBİYYATININ TƏSİRİ
(Xəlvəti və Nəqşbəndi təriqətlərinin misalında)****İ.H.VƏZİROVA*****AMEA M.Füzili ad.Əlyazmalar İnstitutu
Irada_ff@mail.ru***

İslamın dünyaya yayılması Asiya, Afrika, o cümlədən Qafqaz xalqlarının tarixinə, mədəniyyətinə və dini baxışlarına təsir göstərmişdir. Əsrlər boyu Azərbaycan və Gürcüstan xalqları eyni işğalçılar tərəfindən zərbələrə məruz qalırdı. Bu da həyatın bütün sahələrinə mənfi təsirini göstərirdi. Demək olmaz ki, islam dininin qəbulu hər vaxt sülh şəraitində keçirdi. Xəlvəti təriqətinin Piri-sanisi Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvinin dini-fəlsəfi risalələri islam dininin yayılmasına müsbət təsir göstərmişdir. Xəlvəti, Nəqşbəndi təriqəti Dağıstanda böyük nüfuzə malik idi, oradan da təsəvvüv ideyaları Gürcüstana keçmişdir.

Açar sözlər: İslam, Gürcüstan, Azərbaycan, Dağıstan, Xəlvəti, Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvini, dini-fəlsəfi risalələr

İslam dininin Qafqazda yayılması dərin tarixi köklərə söykənir. Məkkə və Mədinə şəhərlərində təşəkkül tapmış islamın dünya xalqları arasında geniş yayılması təkcə ərəblər deyil, eyni zamanda Orta Asiya, Afrika, Avropa, Volqaboyu, Balkan, Krım o cümlədən Qafqaz xalqlarının taleyində, tarixində və mədəniyyətində böyük rol oynamışdır. Qafqaz xalqlarının özlərindən qat-qat güclü qonşular tərəfindən mütəmadi hücumlara məruz qalması nəticəsində bu ərazilərdə siyasi sabitlik daim pozulur, Qafqaz xalqlarına məhrumiyətlər yaşadırdı. Çətinliklərə baxmayaraq, islama dəvət əhali arasında rəğbət qazanıb, insanların qəlblərində müsəlman dininə qarşı məhəbbət yarada bilmişdir. Bu proses hər bir xalq üçün müxtəlif şəkildə həyata keçirdi. Tarixi mənbələr bildirdiyi kimi islam Gürcüstana təqribən 640-650-ci illərdə daxil olub. Qafqazın fəth edilməsində ilk addım II xəlifə Ömər in dövründə Kufə ordusu tərəfindən atılıb [13].

Azərbaycan və Gürcüstan torpaqları zaman-zaman eyni istilacı tərəfindən işğal olunurdu, xalqları isə məşəqqətli günlər keçirib, yoxsul və sabaha inamsız

vəziyyətə düşürdü. Belə ki, 1220-ci ildə Monqol sərkərdələri Cəbə və Sabutay Zəncanı, Ərdəbili, Sərabı talan edib dağıtmaları haqqında tarixi mənbələrdə kifayət qədər məlumata rast gəlirik. Onlar Təbriz hakimindən böyük miqdarda xərac aldıqdan sonra qışlamaq üçün Muğana yollandılar və oradan Gürcüstana hücum etdilər. Qısa müddət ərzində qüvvələrini toplayaraq 1221-ci ilin əvvəlində Gürcüstandan qayıdaraq Azərbaycana üz tutdular və Təbrizə basqın etdilər [1, 17].

1223-cü ildə qıpçaq dəstələri Şimali Qafqaz çöllərindən keçərək Dərdəndə gəldilər və buradan Azərbaycana soxuldular. Qıpçaclara qarşı Arran, Şirvan, Gürcüstan və Dağıstan əhalisi arasında ittifaq yarandı və bu birlik nəticəsində qıpçaq dəstələri məğlub edildilər [1, 19]. Teymurun qoşunları keçdiyi ərazilərin əhalisinə çoxsaylı tələfət, aclıq və məşəqqət gətirməsinə baxmayaraq onun islam dəyərlərini yüksək tutması tarixi həqiqətdir. O, hakimiyyəti altındakı dövlətləri islam dini əsasında qoruyub saxlamağa çalışırdı. Əmir Teymur “Vəsiyyətnamə”sində yazırdı: “Başım çəkənlərdən onu da görüb öyrəndim ki, əgər dövlət din və ayin əsasında qurulmazsa, qanun-qaydaya tabe olmazsa bu səltənətin qüdrəti yox olacaqdır. Buna görə də mən öz səltənətimi islam dini, qanun və nizam əsasında qurdum” [2, 19]. Bu amillər müsəlman elmlərinin inkişafına və geniş yayılmasına münbit şərait yaradırdı. Dini-fəlsəfi ədəbiyyat əhali arasında maraqla qarşılanırdı, mədrəsə və təkkələrdə müridlərin sayı daim artmaqda idi. Bəşəri dəyərləri tərənnüm edən risalələr rəğbətlə qarşılanırdı. Belə əsərlər katiblər tərəfindən köçürülür əhali arasında yayılırdı. Xəlvətiyə təriqətinin Şeyxi Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan B-6960 şifrli “Rəsayel” adlı məcmuə belə nüsxələrdən biridir.

İslamın meydana çıxması ərəfəsində Gürcüstanda xristian dininin mövqeyi kifayət qədər güclü idi. Lakin 1466-cı ildə Gürcüstanın Kaxetiya və Kartliyə bölünməsi onun nüfuzunu tədricən azaltdı. Taxt-tacın kilsə ilə vəhdəti o dərəcədə sıx idi ki, birinin süqutu o birisinin hökmranlığının zəiflənməsinə gətirib çıxarırdı. Eyni zamanda Gürcüstanda islam mövqeyinin möhkəmləndirilməsində həmsərhəd dövlət olan Dağıstanın müsəlman əhalisinin böyük rolu olmuşdur.

Gürcüstanla qonşu Dağıstanın kənd və qəsəbələrində Orta əsrlərdən başlayaraq islamın bərqərar olması prosesində Xəlvətiyyə təriqətinin şeyxi Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvi (ö.1466) əsərlərində tərənnüm edilən Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.v.) və İmam Əli sevgisinin təsiri də az olmamışdır. Bu məlumatı Dağıstan tarixinə və islam dininin yayılmasına çoxsaylı tədqiqat həsr edən Şixsayidov A.R., Aytberov T.M. və Orazayev Q.M. təqdim ediblər [12, 85-108]. Şirvanşah Fərrux Yasər (1474) oğluna belə tövsiyə edir ki, “əhalini narahat edən məsələləri ehtiyatla öyrənsin, axund və üləmələrlə müzakirə etsin, *azəmətli seyidlər, kəramətli şeyxlər* və xalq imamlarına izzət və ehtiram göstərsin, çünki onların şərəfətli vücudlarının mübarəkliyi və nurlu xatirələrinin köməyi olmadan yer üzündə zəmanə əhlini nizam-intizamda saxlamaq mümkün deyildir” [4, 70].

Bu sənəd bir daha onu sübut edir ki, Mahmud Cəmaləddin Hulvi “naqiblərin naqibi, nəciblərin nəcibi, şeyxlərin şeyxi, seyyidlərin seçkini” adlandırdığı Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvî kimi şəxsiyyətlərin Orta əsrlərdə İslam dəyərlərinin təntənəsinə verdiyi töhfə əvəzolunmazdır. Onun ərəb, fars və türk dillərində qələmə aldığı 20-yə yaxın dini-fəlsəfi risaləsi şəriət, təriqət və həqiqət məsələlərin bütün sahələrini əhatə edir. Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvî əsərlərində Qurani-Kərimdən irəli qələn bəşəri dəyərləri tərənnüm etməklə cəmiyyətdə ictimayi sabitliyin yaranmasına xidmət edirdi. Seyidlər və aqamirlər ruhanilikdə sərbəst təbəqə adlanır, dinlə baqlı bütün məsələlərdə fikir yürüdə bilirdilər və fikirlərinə hörmətlə yanaşılır. Ruhani zümrəsinin tərkibində dərvişlər xüsusi təbəqədir. Müridlər mürsidlərdən aldıqları təlimatı əhali içərisində yayırdılar [3, 61]. Tezliklə şialik Azərbaycanda sünnüklə yanaşı əsas istiqamətə çevrilir. Seyyid Yəhya Bakuvinin risalələri əhali arasında geniş yayılır [5, 91]. Quran və Şəriət müxtəlif təriqətlərdən olan müsəlmanları birləşdirib, Qafqazda uzun müddətli siyasi sabitlik yarada bilmişdir.

XV-XVI əsrlərdə oğuz tayfalarının Cənubi Dağıstanda məskünlaşması daha da genişləndi. 1460-ci ildə Şeyx Cüneydin Dağıstana növbəti səfəri zamanı Baharlı və Şirvanşah dövlətlərinin birləşmiş qüvvələri Səfəvi ordusunu məğlub etmişdilər [7, 13]. Qafqaz xalqları arasında iqtisadi əlaqələr yarandıqca sosial, məyişət və dini sahələrdə qarşılıqlı zənginləşmə baş verirdi. Məsələn, çeçen əhalisi arasında XVI əsrin 2-ci yarısında qədim xalq inanclarıyla yanaşı sünni məzhəblilər və VIII əsrdə bura köçürülmüş xristianlar qonşuluq şəraitində yaşayırdılar [9, 370]. Ş.M.Xapizov qeyd edir ki, XVI-XVII əsrlərdə Xəlvətiyə təriqəti Daqlıq Dağıstanda müsəlmanların həyatında xüsusu nüfuza və təsirə malik idi [9, 28].

Məsələn, İnquşların arasında islamın sünni cəryanı Çeçenstandan yayılmışdır, lakin yaşayış məntəqələrində mövcud olan xristian dininə aid qəbir daşları bu əhalinin xristian olmasını subut edir [8, 387]. Dağıstanda yaşayan ləzgilər əksəriyyəti sünnidilər, lakin Doqquzparın rayonunun Miskincə kəndinin əhalisi islamın şiə məzhəbinə mənsubdılar [8, 515]. Orta əsrlərdə Dağıstan ərazisinə bir neçə istiqamətdən “tərəkəmələr” adlanan əhali məskən salmağa başlamışdır. Milli tarixşünaslığının əsasını qoymuş A.A. Bakıxanov “Gülistan-i İrəm” əsərində məlumat verir ki, Cənubi Dağıstana “tatar tərəkəmələrinin” Qaytaq usmiyi Sultan Əhmədin ərazilərinə köçürülməsi və orada Tərəkəmə məhəlləsinin yaradılması XIV əsrdə baş vermişdir [6, 89]. Eyni zamanda A.A.Bakıxanov bildirir ki, bu əhali Şirvandan köçürülürdü. Arxiv sənədlərini əks etdirən məlumatlara əsasən tərəkəmələr Quba, Şamaxı, Lənkəran və başqa yerlərdən gələrək, köç salırdılar [10, 190]. Bəzi tədqiqatçılar türk tərəkəmələrinin Nadir şah zamanı məskən salmaqlarını qeyd edir [7, 10]. Qaraçayev o balarına islamın sünni məzhəbinin yayılmasında Qabarda mollası İshaq əfəndinin böyük rolu vardır [8, 263].

Zaman-zaman xristian dövlət başçıları tərəfindən müsəlman məbədlərinə qarşı münasibətləri kəskin şəkil alırdı. Çar Rusiyası ərazilərini genişləndirmək

siyasəti yürüdüdü və dini-siyasi və iqtisadi maraqlarını yeritmək məqsədi ilə Qafqaz xalqlarına daim nəzarət etmək iddiasında olub. Ən amansız siyasəti İvan Qroznunun oğlu Fyodor yeridirdi, onun məscidlərin dağıdılması haqda fərman imzalaması bunu açıq nümayiş etdirir. 1801-ci ildə I Aleksandr Rusiyanın Qafqaz torpaqlarının işğalına yeni bir təkən verdi. Şərqi Gürcüstan, Qazax və Şəmsəddil xanlıqlarının ərazilərini daha nizamlı çar ordusu asanlıqla ələ keçirə bildi. 1828-ci il fevralın 10-da bağlanmış Türkmənçay müqaviləsində əks olunmuş müddəalara əsasən Azərbaycanda müstəqil xanlıq və sultanlıq dövrü sona yetdi. Rusiya ilə müharibədən yaxa qurtarmaq arzusunda olan Qacarlar İrani Azərbaycan ərazilərini Rusiya dövləti ilə bölüşdüdü. Azərbaycanın bütün Güzey xanlıqları müstəqilliklərini əldən verib, Rusiyadan asılı vəziyyətə düşdülər. Lakin uzun müddət ərzində Qafqaz müridlərinin Rusiya ordusuna qarşı hücumları səngimirdi, çətin dağlıq obalarda Rusiyanın hərbi qüvvələrinə zərbələr endirirdi. Müridlər islam dəyərlərini, şəriət qayda-qanunlarını qoruyub saxlamaq naminə azadlıq hərəkatına qoşulurdular. Şeyx Şamilin çağırışı ilə silaha sarılan minlərlə müsəlman buna misaldır. Türkmənçay müqaviləsindən sonra Tiflisdə şeyxulislam və mufti vəzifələri təsis edilmişdir. 1872-ci ildə isə Qafqaz şiə müsəlmanlarının və Qafqaz sünni müsəlmanlarının Ruhani İdarəsi yaradıldı. Bu İdarələr 28 may 1918-ci il tarixində Müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyəti və 26 may 1918-ci ildə Demokratik Gürcüstan Respublikası elan olunana qədər ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərirdilər. İslamın fərqli dini məzhəb tərəfdarları olmaqlarına baxmayaraq, dini zəmində sünni-şiə münafiqəsi qeydə alınmamışdır. Bu da şeyxulislam və muftinin dərin dini savadı, idarəetmə bacarıqları ilə yanaşı eyni zamanda islamın təbliğ etdiyi barış siyasəti nəticəsində başa gəlirdi. Hamıya məlumdur ki, islam təhsili ensiklopedik səciyyə daşıyırdı. Bu ənənə orta əsrlərdən irəli gəlir, dini savada yiyələnmiş şəxs eyni zamanda alim, fəqih, filosof ola bilirdi, hətta şairlik istedadına da malik idi. Quran-i Kərimdə elmə, alimlərə olan böyük dəyər və etimad həm dini, həm də dünyavi elmlərə maraq doğurur, Allah Taalanın xəlp etdiyi məxluqlara gizli qalan sirləri öyrənməyə həvəs yaradırdı.

S.K.Çxenkeli tərəfindən aparılan tədqiqata əsasən Pankisi dərəsində ilk müsəlmanların məskunlaşması 1826-cı illərə təsadüf edir [11, 392]. Məhz o zamanlar Duisi kəndinin bünövrəsini qoyulub, sonralar Şeyx Şamil dövründə (1834-cü illər) Cokolo və Omalo yaşayış məntəqələri yaradıldı. Dağıstandan yaşayış sahəsi az olan Mayista, Terloy, Melxista və sair dərələrin çeçen əhalisi eyni zamanda avarlar və inquşlar Gürcüstana köç edib, yeni kənd və qəsəbələr salırdılar və bu proses 30 il ərzində müşahidə olunurdu. Şeyx Şamilin naibi Məhəmməd Emin və başqa davamçıların tərəfdarları Türkiyə və Gürcüstana köçmək zəruriyyəti ilə qarşılaşdılar. Müridizmin məğlubiyyətindən sonra 500 min dağlı əhalisini yerindən tərpətdi və qonşu ölkələrdə yuva salmağa vadar etdi [8, 99]. 2002-ci ildə aparılan əhalinin siyahıya alınması nəticəsində əldə olunan məlumatlara əsasən Pankisi dərəsinin 10 kəndində kistinlər çoxluq təşkil edirlər (96-97%), qalan əhali isə çeçen, osetin və gürcülərdən ibarətdir. Eyni zamanda bu göstəricilərlə yanaşı Kvareltskali kəndində gürcülərin sayı

81% qədərdir. Kəndlərin əksəriyyətində məscid fəaliyyət göstərir, hətta Duisidə iki məscid inşa edilib.

Ş.M.Xapizovun araşdırmalarında yer alan yerli diyarşünas M.Albutaşvilinin yazılı xatirələrində göstərilir ki,1866-cı ildə “Qafqazda Pravoslav xristianlığın bərpası cəmiyyəti” üzvləri tərəfindən (“Общество по восстановлению православного христианства на Кавказе”) müsəlmanları məcburi şəkildə haç suyuna salırdılar [11, 392]. Bu cəmiyyət 1860-cı ildə Tiflisdə təsis olunmuşdur. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Duisi kəndinin əhalisini müsəlmanlar təşkil etməsinə baxmayaraq uzun müddət orada məscid tikilməsinə qadağa qoyulurdu. Yalnız 1898-ci ildə bu icazə verildi, lakin o da bir müddətdən sonra Tianet uyezdinin rəisi tərəfindən ləğv edildi. Belə olan halda kistinlər Zaqatala rayonunun Bilkən avar kəndinin mollası Bakanasul Abdullaya müraciət etdilər. O, yerli nümayəndələrlə birlikdə Tiflisə yola düşməyi qərara alır və nəticədə Qafqaz müftisinin dəstəyi ilə məscidin inşasına icazə verildi. Rus Çarının məmurları tərəfindən molla və dini savadı olan şəxslər təqib olunurdular. Mənbələr göstərir ki, ilk imam avar millətindən olub. Adı İdris idi və qadiri təriqətinə mənsub olubmuş. Qabali kəndinin əhalisi nəqşbəndi və şazili təriqətinin davamçılarıdır. Hal-hazırda ətrafındakı qəsəbələrdə 4 məscid fəaliyyətdədir.

Çar Rusiyasının Qafqazda canişini A.P.Yermolov nəqşbəndi təriqətinin ən nüfuzlu simalarından biri və şeyx Şamilin mürşidi olmuş İsmayıl Şirvani-Kürdəmirinin təsirini azaltmaq üçün hər vasitəyə əl atırdı. O, knyaz Mədətova İsmayıl Şirvani-Kürdəmirini həbs etmək əmri vermişdir. Bundan xəbər tutan şeyx Şirvandan və Tiflis quberniyasından olan məsləkdaşları ilə birlikdə Türkiyənin Amasiya şəhərinə köçməyi qərara alır. XX əsrin birinci onilliyində Dağıstan-Gürcüstan həmsərhəd ərazilərdə avar mənşəli İsa-əfəndi İslam dininin təbliği ilə məşğul idi. Hal-hazırda qədər onun yaşadığı ev və ibadət etdiyi məscid ziyarətəgah kimi qəbul edilir. 1920-ci ildə İsa-əfəndi dünyasını dəyişəndə onun atı şeyxin doğulduğu kəndə qaçması və yaxın qohumları beləliklə vəfatından xəbər tutması haqqında xatirə yerli əhali arasında canlı olaraq qalır [11, 394]. Müsəlmanlığı yaydığına rəğmən şeyxin adı bu gün də böyük hörmətlə yad edilir, yaşadığı evdə cümə günləri nəqşbəndi təriqətinə aid vird oxunur. İsa-əfəndi Gürcüstanın Lahodeh rayonunun Qabala kəndində dəfn olunub, oranın sakinləri avar və azərbaycanlılardan ibarətdir. Bu kəndin əhalisinin bir hissəsi şafiyi sünnüləridir, türkdilli sakinlər isə hənəfidilər. Şiə məscidləri yalnız dini bayramlar günü fəaliyyət göstərirlər, məsələn, Aşura günlərində.

Cokolo kəndində də islamın yayılması çar Rusiyasının məmurlarının müqaviməti ilə rastlaşırdı, oradakı məscidin iki dəfə dağıdılması haqda tarixi məlumatlar mövcuddur. Həm şeyxülislamların, həm müftülərin dərin bilik və bacarıqlara, əhatəli elmi və dini dünyagörüşlərə malik olmaları imperiyanın müsəlmanlar arasında nifaq salmaq cəhdlərinin qarşısını mahərətlə aldı [3, 32].

“Xalqlar həbsxanası” olan çarizmin varisi sabiq Sovet Rusiyası dövləti 1920-ci ilin 27 aprelində Azərbaycanı və 1921-ci ilin 23 fevralında isə Gürcüs-

tanı yenidən – ikinci dəfə işğal etdi, Azərbaycanı və Gürcüstanı SSRİ-nin tərkibinə daxil etdi. Qafqaz dağlıları dini inanclarına -müridizmə sığınmaqla istibdadada və istilalara qarşı mübarizədə birləşmişlərsə, Cənubi Qafqaz müsəlmanları dini təsisatlarından yalnız mənəvi saflaşma, əxlaq normalarını tənzimləmə və nəsillərini bu istiqamətdə tərbiyə etmək vasitəsi kimi istifadə etmişlər. 1918-ci ilə qədər Cənubi Qafqazda 23 şiə və 16 sünni qazisi olmuşdur. Allahsız bolşeviklər din adamlarının ibadət yerlərini–məscid və mədrəsələri dağıdaraq, məhv edirdilər. 1920-ci ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 1700 məsciddən 1944-cü ildə yalnız 17-si salamat qalmışdır. Dini ibadət ocaqlar çox zaman taxıl anbarına ya sosializm ideologiyasının təbliğatını aparmaq üçün klubla çevirirdilər. Sovetləşmə dövründə belə Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlı, çeçen, inquş, avar və başqa müsəlmanlar tək olan Allaha sidq qəlbədən ibadət edib, dini adət və ənənələrini qoruyub saxlayırdılar. Sonralar isə hakimiyyətin təziqi nəticəsində bir durğunluq müşahidə olundu. Xapizovun araşdırmalarına əsasən, yalnız 1969-cu ildən sonra, məscidlərin qarısı yenidən camaatın üzünə açıldı. Dini etiqadlarının müxtəlif olmasına baxmayaraq əsrlərdən bəri gələn Azərbaycan və Gürcüstan xalqlarının qırılmaz dostluq əlaqələri ərəzi, tarixi, siyasi, iqtisadi, mədəni bağları üzərində qurulub və zamanın sınağından keçib, daha da möhkəmlənir, mehriban qonşuluq münasibətləri daha da genişlənir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi. XIII-XVIII əsrlər. 7 cildə, III c. Bakı: Elm, 2007.
2. Fərzəlibəyli Ş.Fazil . XV əsr Azərbaycan dövlətlərinin quruluşu. II nəşr, Bakı: Elm və Təhsil, 2003, 118 s.
3. Məmmədli H.M. Qafqazda islam və şeyxulislamlar. Bakı, 2005, 180 s.
4. Nemətova M.X. XV əsr Şirvan tarixinə dair qiymətli sənəd.Az.SSR EA “Xəbərləri”, Tarix, fəlsəfə hə hüquq seriyası, 1966, № 4
5. Paşazadə Allahşükür. Qafqazda islam. Bakı: Azər nəşr, 1991, 224 s.
6. Бакиханов Аббас-Кули-Ага. Гюлистан-Ирам. Труды Общества обследования и изучения Азербайджана. Вып.4. Баку, 1926, с. 89
7. Гаджиева С.Ш. Дагестанские терекеменцы. М.: Наука, 1990, 216с.
8. Народы Кавказа I. Под ред. С.П.Толстова. М.: Академия Наук, 1960, 610 с.
9. Хapизов Ш.М. К вопросу об исламизации Сарира и личности Абу Муслима ал-Хунзахи. Вестник Дагестанского научного центра. 2017, №64, 22-31с.
10. Хapизов Ш.М. Распространение ислама в Панкисском ущелье Грузии на рубеже XIX-XX вв. в свете деятельности шейха Иса-апанди Ташазул. Сборник материалов межрегиональной научной конф. «Ислам в России и за ее пределами», 22-23 окт. 2011, Магас- Санкт-Петербург, с.391-397.
11. Хашаев М.Х. Записка о сословно-поземельном строе в Кайтаге. Феодалные отношения в Дагестане. Архивные документы. М., 1969, 190 с.
12. Шихсаидов А.Р., Айтберов А.Р., Оразаев Т.М.. Дагестанские исторические сочинения. М., 1993, 168 с.
13. İslamın yayılması. // <https://haqqinda.az/%C3%9Cmumi/43425-%C4%B0slam%C4%B1n+yay%C4%B1lmas%C4%B1.html>

**ВЛИЯНИЕ СОСЕДНИХ НАРОДОВ И СУФИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
НА ПРОНИКНОВЕНИЕ ИСЛАМА В ГРУЗИЮ
(НА ПРИМЕРЕ ОРДЕНОВ ХАЛЬВАТИ И НАКШБАНДИ)**

И.Г.ВЕЗИРОВА

РЕЗЮМЕ

Распространение исламской религии оказало влияние на историю, культуру и вероисповедание многих народов Азии, Африки, Европы, в том числе и Кавказа. На протяжении многих веков народы Азербайджана и Грузии были подвергнуты нападениям одних и тех же завоевателей, что приводило к дестабилизации во всех сферах жизни. Принятие новой религии не всегда проходило в мирных условиях. На распространение ислама положительное влияние оказали религиозно-философские трактаты Сеййид Яхья Ширвани-Бакуви, Пири-Сани ордена Хальватийа. Он имел большое влияние в Горном Дагестане, откуда суфийские взгляды проникали и в Грузию.

Ключевые слова: Ислам, Грузия, Азербайджан, Дагестан, Хальватийа, Сеййид Яхья Ширвани-Бакуви, философские трактаты

**SPREAD OF ISLAM IN GEORGIA UNDER THE INFLUENCE
OF NEIGHBORING PEOPLES AND SUFI LITERATURE
(ON THE KHALVATI AND NAQSHBANDI ORDERS' EXAMPLES)**

I.H.VAZIROVA

SUMMARY

The spread of the Islam influenced on the History, Culture and Religion of many peoples of Asia, Africa, Europe, including the Caucasus. For centuries, the people of Azerbaijan and Georgia were attacked by the same conquerors, which led to destabilization in all spheres of their life. The adoption of new religion did not always take place in peaceful conditions. The spread of Islam in this region was positively influenced by religious and philosophical treatises of Seyyid Yahya Shirvani-Bakuvi, the founder of the Order of Khalvati. He had a great influence in Dagestan, from where Sufi views penetrated into Georgia.

Keywords: Islam, Georgia, Azerbaijan, Dagestan, Khalvati Order, Seyyid Yahya Shirvani-Bakuvi, Philosophical treatises.